

Л.Л. Хоружа

ORCID id 0000-0003-4405-4847

ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ЯК ЦІННІСНА ОСНОВА ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРАЦЬ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО)

Статтю присвячено аналізу ідей видатного українського педагога-вченого В.О. Сухомлинського щодо осмислення феномену педагогічної культури та професійної етики в діяльності вчителя, їхньої життєдайності в умовах реформування сучасної вітчизняної освіти.

Ключові слова: *вчитель, педагогічна культура, етична культура, професійна етика, педагогічні цінності, професійно-моральні якості педагога.*

© Хоружа Л.Л., 2018

Вступ. На сучасному етапі духовно-го відродження України, формування громадянської ідентичності українців педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського щодо реалізації цих завдань мають визначальну цінність, складають основу розробки сучасної філософії освіти. Гуманізм, людиноцентризм, духовне піднесення особистості займають у ній центральне місце. У цьому контексті надзвичайно відповідальна місія належить вчителю. Від його професійності, педагогічної культури, етики залежить втілення цих ідей у практику.

Аналізуючи педагогічні праці В.О. Сухомлинського («Серце віддаю дітям», «Як любити дітей», «Сто порад учителю», «Як виховувати справжню людину», «Народження громадянина» та ін.), переконуєшся, що професійна етика вчителя була для вченого найголовнішим фактором та інструментом впливу на особистість дитини, рушійною силою її розвитку. В.О. Сухомлинський був завжди переконаний, що провідне завдання педагога полягає в тому, щоб працювати над душею дитини та любов'ю, терпінням, вірою пробудити її духовний світ [2, 51]. Саме вчитель відіграє величезну роль у житті дитини. «Віра маленького школяра в учителя, взаємна довіра між вихователем і вихованцем, ідеал людяності, який бачить дитина у своєму вихователі, — елементарні і разом з тим найскладніші, наймудріші правила виховання, зрозумівши які, вчитель стає справжнім духовним керівником» [5, 15].

Метою статті є осмислення феномену педагогічної культури і професійної етики як ціннісної основи діяльності педагога, визначення інваріантності цих її складових, домінантності цих ідей у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського, сторіччя від дня народження якого у цьому році відзначає Україна і світ.

Основний виклад матеріалу. Аналіз творчої спадщини В.О. Сухомлинського яскраво свідчить про те, що його власне професійне життя, ідеї,

рекомендації, педагогічні заповіді віддзеркалюють зміст моральної свідомості вченого, етику його власної поведінки.

Професійна етика вчителя розглядалася вченим як системне, цілісне явище, що є частиною загальної культури, духовного потенціалу педагога. Разом з цим *етична культура* вчителя представлена у працях Василя Олександровича як сукупність професійних якостей, що відображають загальнолюдську культуру і професійно-особистісні цінності педагога, його гуманістичне ставлення до всіх учасників (учнів, колег, батьків) навчально-виховного процесу, володіння усіма тонкощами засобів виховного впливу тощо.

Проблема педагогічної етики вчителя є надзвичайно актуальною сьогодні. Саме вона у різних проявах вчительської поведінки визначає рівень загальнолюдської та професійної культури педагога. Як наголошував В.О. Сухомлинський, «вчительська професія — це людинознавство, постійне проникнення у складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється» [4, 416–665].

Педагогічна етика охоплює соціально значимі елементи суспільної моралі, є інтегративною характеристикою професійної діяльності вчителя, визначає морально-етичні вимоги до нього та відображає ступінь їх трансформації у свідомості й поведінці, взаєминах і діяльності педагога.

Життєздатність, новаторська сутність ідей В.О. Сухомлинського полягає саме в актуалізації проблеми педагогічної етики як методології вчительської праці. Гуманізм та етику вчителя він вбачав в умінні розвивати у дитини все найкраще, залучати її до добрих справ. Тому обов'язок вчителя — робити процес навчання радісним, емоційно приємним; створювати і формувати в дитячому колективі взаємини співпереживання, взаємопідтримки, розуміння і співчуття. Справжній вчитель лише той, який розділяє дитячі проблеми: радіє і сумує разом, допомагає подолати труднощі,

вірять в те, що дитина може досягти найкращих результатів. Етика педагога — це безперервний процес морального самовдосконалення, постійна реалізація на практиці педагогічного кредо великого гуманіста «гармонії серця й розуму».

Гуманістична етика В.О. Сухомлинського ґрунтується на базових категоріях етики, таких як обов'язок, честь, достойність, добро, свобода, гідність та ін. Вчений широко обґрунтував ці поняття, ввів їх у структуру педагогічної науки, надав їм педагогічного змісту та гуманістичного значення. Відомою є його праця з проблем педагогічної етики «Як виховати справжню людину», а книга «Сто порад учителю» слугує путівником для педагогів у багатьох складних ситуаціях морального вибору. Значний інтерес становлять визначені В.О. Сухомлинським загальнолюдські норми моральності, моральні заборони та етичні табу, розроблені поради та рекомендації як для дитини, так і для вчителя.

Видатний педагог був глибоко переконаний у тому, що моральними нормами просякнуті усі сфери суспільних відносин, види діяльності людей, взаємодія між собою. Тому етика має всеосяжний характер і, на думку В.О. Сухомлинського, її особливості полягають у тому, що:

- моральність підносить особистість, пронизує мотивацію її діяльності такими цінностями, як обов'язок, честь, совість, справедливість;
- збуджує почуття, звернені до таких якостей людини, як гордість, власна гідність;
- моральні норми здійснюються завжди у складній боротьбі мотивів, постійному напруженні духовних сил;
- моральні норми, вимоги до людини формуються на різних рівнях спільності [1].

Стратегія добра виступає у В.О. Сухомлинського єдиним орієнтиром у діяльності педагога. Він був переконаний, що без добра немає дійсного сердечного тепла, неможлива душевна краса людини [5, 61]. Непорушним педагогічним переконанням вченого було твердження про те, що чуйність і лагідність — це та духовна сила, яка здатна захистити дитяче серце від огрубіння, озлоблення, жорстокості і байдужості, від безсердечно-тупого ставлення до всього доброго й світлого у житті, перш за все до сердечного, теплового слова. «Можливо, — зазначає він, — у когось цей принцип викличе іронічну усмішку: ми, мовляв, будемо ласкавими, а вони нам на голову сядуть... Не сядуть, тому що злість у дитячому серці породжується тільки грубістю, байдужістю дорослих» [3, 90]. У працях вченого можна знайти чимало прикладів реалізації такої стратегії добра на практиці. Вирішуючи різні складні педагогічні ситуації, ми бачимо, як проявляється етична педагогічна культура, визначаються основні етичні категорії і норми, а саме: справедливість, професійна честь,

професійний обов'язок, совість і достойність, педагогічний авторитет, любов до дітей тощо; висвітлюються базові етичні принципи: гуманізм, педагогічний оптимізм, повага й вимогливість до особистості, довіра, єдність слова і діла тощо.

Приділяючи велике значення проблемі морального виховання школярів, В.О. Сухомлинський підійшов до її рішення з позицій розвитку емоційно-почуттєвого світу дітей за допомогою засобів педагогічної етики. Своїм моральним імперативом він вважав утвердження у дитячому серці співчуття, жалості, доброти, виховання культури почуттів. Вчений зазначав, що індивідуалізм починається у дитини з невихованості почуттів. Особливо він застерігав від використання у вихованні фізичних засобів впливу на особистість: «Ремінь і потиличник замість розумного, лагідного, доброго слова — це іржава сокира замість тендітного, ніжного, гострого різця скульптора [4, 153].

Виховання, на думку Василя Олександровича, — це не викорінення недоліків, а зміцнення в дитині всього найкращого. Піднесення авторитету особистості, на його думку, ключ до тієї моральної серцевини, яку потрібно створювати. Вчений вважав, що більш ніж будь-коли «ми зобов'язані думати тепер про те, що ми вкладаємо в душу людини», розвивати її можна тільки шляхом залучення до добрих справ. Таку взаємодію з учнями він називав «духовною співпрацею», яка можлива за умови душевних розмов з дитиною, індивідуальних бесід, переконань, особистого прикладу педагога тощо. Отже, основу взаємодії з дитиною, за В.О. Сухомлинським, складають не влада і підлеглисть, а повага й любов.

Етичним змістом у В.О. Сухомлинського також наповнений і процес оцінювання знань та вмінь школярів. Оцінка в нього завжди оптимістична — це винагорода за працю, а не покарання за лінощі. Він вважав, що дитина, не пізнавши радості праці у навчанні, не відчувши гордості за подолання труднощів, глибоко нещасна. «Інтерес до навчання з'являється лише тоді, коли є натхнення, народжуване успіхом в оволодінні знаннями; без натхнення навчання перетворюється для дітей в обтяжливість... Я оцінював розумову працю лише тоді, коли вона приносила дитині позитивні результати» [5, 175–176]. За чотири роки навчання дітей у початкових класах В.О. Сухомлинський не поставив жодної незадовільної оцінки ні за письмові роботи, ні за усні відповіді. Ніхто з дітей не був покараний оцінкою.

Профілактику девіантних проявів дитячої поведінки В.О. Сухомлинський також бачив у джерелах людяності, природності для дитини добрих почуттів і справ. До засобів підкорення він зараховував примушення і покарання, зазначаючи чотири форми морального покарання: недовіра, догана, засудження, несхвалення. Застосовуючи покарання, вчителю слід уміти

застосовувати догану і осудження; особливого значення набуває здатність педагога не фіксувати окремі учнівські вчинки; психологічно обґрунтована догана ніколи не повинна висловлюватись у знищальній формі для дитини, в ній завжди має бути відтінок здивування; для вчителя важливо суто індивідуально застосовувати покарання.

Практична етика, етична культура бачилась великим гуманістом тільки у зв'язку з особистістю педагога. Тому так багато ми знаходимо в працях ученого саме звернень до вчителя. Зазначаючи особливість вчительської професії, моральну відповідальність педагога перед суспільством, він вважав педагогічну працю «школою сердечності», а її вузловою, системоутворювальною основою — комплекс потреб учителя робити добро, працювати на благо інших, розуміти моральний сенс свого життя. Повторюючи латинське прислів'я «Вчать слова, але приваблюють приклади», Василь Олександрович неодноразово підкреслював роль і значення морального прикладу вчителя. У процесі наслідування дітьми поведінки педагога реалізується важлива соціально-психологічна функція: ідентифікація особистості, що визначається через підтвердження власних цінностей, формування ідеалу для відтворення, пошук моделі власної поведінки.

У багатьох своїх працях В.О. Сухомлинський розробляв психологічно обґрунтовані вимоги до комунікативних навичок і умінь шкільного вчителя, а саме: вміння оперативно і правильно оцінювати педагогічну ситуацію, проникати у внутрішній світ дітей і орієнтуватися у зовнішніх виявах їхнього психічного стану, ефективно використовувати слово як засіб переконання, вміло керувати своїми емоціями.

У роботах ученого постійно актуалізуються питання самовдосконалення, морального й інтелектуального зростання вчителя. В.О. Сухомлинський радить педагогові більше читати книжок «про людську душу», замислюватись над професійними складнощами, аналізувати свою поведінку. Якщо узагальнити основні ідеї вченого відносно вдосконалення діяльності учителя, то можна дійти висновку про те, що більшість з них стосується етичної культури: визнання гуманістичних норм і цінностей; зміст професійних мотивів; керування своїми емоціями й волею, поведінка у конфліктних ситуаціях; володіння широким арсеналом педагогічних засобів тощо.

Для розвитку педагогічної рефлексії та самовдосконалення вчителя важливе значення мають

напрацювання В.О. Сухомлинського відносно цінностей як стимулів людської діяльності. Структуру ціннісних орієнтацій, за його переконанням, складають такі якості особистості, як цільність, надійність, вірність певним принципам та ідеалам, здатність до вольових зусиль в ім'я цих ідеалів і цінностей, наполегливість у досягненні мети. Система цінностей у широкому розумінні — це внутрішній стрижень загальнолюдської і професійної культури.

Гуманістична етика В.О. Сухомлинського — це зразок педагогічної діяльності сучасного вчителя. І незважаючи на нові суспільні умови, що змінили сьогодні учителя й учня, незмінним залишились інваріантні цінності педагогічної професії: добро, людяність і чуйність, які вчений вважав головними у багатому спектрі моральних якостей.

Висновок. Таким чином, проблеми педагогічної етики, які порушує В.О. Сухомлинський у своїх працях, залишаються надзвичайно актуальними і для сьогодення. Постійно звертаючись до педагогічної спадщини вченого, знаходимо багато позицій, близьких сучасному освітянину, зрозумілих і прийнятих для використання. Етика виступає посередником між загальними нормативними вимогами до вчителя й тактикою його педагогічної поведінки, важливим фактором формування особистості, індивіда. Зосередження уваги сучасного педагога в процесі вивчення творчої спадщини вченого саме на питаннях дотримання норм професійно-моральної поведінки дасть змогу підняти роль і значення педагогічної етики як соціально-педагогічного явища, спрямованого на поглиблення й розвиток механізмів, що організують і регулюють моральні основи життя освітнього закладу й всього суспільства у цілому.

В.О. Сухомлинський зробив неоціненний внесок у розвиток етико-педагогічних ідей світової педагогіки, розробивши теоретико-методологічні основи організації навчально-виховного процесу на засадах гуманістичної етики. Саме це спонукало дослідників у 70–80-ті роки ХХ ст. до предметного вивчення проблем педагогічної етики, сприяло формуванню напряму новаторської педагогіки — «педагогіки співробітництва» — й слугує педагогічним дороговказом в наші дні. Саме сьогодні проблема педагогічної культури та етики осмислюється і досліджується багатьма вченими, є сутнісною ідеєю реалізації завдань Нової української школи, створення і розбудова якої є ключовою сучасною освітньою реформою в Україні.

ДЖЕРЕЛА

1. Бондар Л.С. Гуманістичний потенціал загальнолюдських духовних цінностей у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського / Л.С. Бондар // Цінності освіти і виховання: наук-метод. зб. — К., 1997. — С. 90–93.
2. Живая этика. — М.: Изд. дом Шалвы Амонашвили, 1999. — 224 с.

3. Сухомлинский В.А. «Не только разумом, но и сердцем...» : сб. ст. и фрагм. из работ / В.А. Сухомлинский ; [вступ. ст. Л. Голованова]. — М. : Мол. гвардия, 1986. — 205 с.
4. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю / В.О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5 т. — К., 1976. — Т. 2. — С. 416–665.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 т. / В.О. Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1977. — Т. 3. — 670 с.
6. Хоружа Л.Л. Етичний розвиток педагога : навч. посіб. / Л.Л. Хоружа. — К. : Академвидав, 2012. — 208 с.

REFERENCES

1. Bondar L.S. Humanistychnyi potentsial zahalnoliudskykh dukhovnykh tsinnosti u pedahohichnoi spadshchyny V.O. Sukhomlynskooho [Humanistic Potential of Universal Human Values in Pedagogical Heritage of V.O. Sukhomlynskyi] // Tsinnosti osvity i vykhovannia. Naukovo-metodychnyi zbirnyk. — K., 1997. — S. 90–93. (in Ukrainian).
2. Zhyvaia etyka [Living Ethics]. — M. : Izdatelskii dom Shalvy Amonashvili, 1999, 224 s. (in Russian).
3. Sukhomlynskyi V.A. «Ne tolko razumom, no i serdtsem...» [“Not Only by Reason but by Heart ...”]. Sb. st. i frahm. iz rabot / V. A. Sukhomlinskii; [Vstup. st. L. Holovanova]. — M. : Mol. hvardiia, 1986. — 205 s. (in Russian).
4. Sukhomlynskyi V.O. Sto porad uchyteliu. [One Hundred Tips to the Teacher]. // Vybr. tvory : V 5 t. — K., 1976. — Т. 2. — S. 416–665 (in Ukrainian).
5. Sukhomlynskyi V.O. Vybrani tvory [Selected Works]. V 5-ty tomakh. Т. 3. — K. : Rad. shkola, 1977. — 670 s. (in Ukrainian).
6. Khoruzha L.L. Etychnyi rozvytok pedahoha [Ethical Development of the Teacher]. Navch. posib. / L.L. Khoruzha. — K. : Akademydav, 2012. — 208 s. (in Ukrainian).

Хоружая Л.Л.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ЭТИКА КАК ЦЕННОСТНАЯ ОСНОВА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧИТЕЛЯ (ПО МАТЕРИАЛАМ РАБОТ В.А. СУХОМЛИНСКОГО)

Статья посвящена анализу идей выдающегося украинского педагога-ученого В.А. Сухомлинского в контексте осмысления феномена педагогической культуры и профессиональной этики в деятельности учителя, их актуальности в условиях реформирования современного отечественного образования.

Ключевые слова: учитель, педагогическая культура, этическая культура, профессиональная этика, педагогические ценности, профессионально-моральные качества педагога.

L. Khoruzha

PEDAGOGICAL CULTURE AND PROFESSIONAL ETHICS AS THE VALUE BASIS OF THE TEACHER'S ACTIVITY (BASED ON THE WORKS OF V. SUKHOMLYNSKYI)

This article describes the analysis of the ideas of the famous Ukrainian scientist- teacher V. Sukhomlynskyi about comprehension of the phenomenon of pedagogical culture and professional ethics in the activity of the teacher, their vitality in the conditions of reforming modern national education.

The ethical culture of the teacher is presented in the writings by Vasyl Oleksandrovych as a set of professional qualities reflecting the universal human culture and professional and personal values of the teacher, his humanistic attitude to all participants (students, colleagues, parents) of the educational process, possession of all the intricacies of educational means.

Problems of pedagogical ethics, which infringes Vasyl Sukhomlynskyi in his writings, remain extremely relevant for the present. Turning constantly to the pedagogical heritage of the scientist, we find many positions close to modern educator, understandable and accepted for use. Ethics acts as an intermediary between the general normative requirements for the teacher and the tactics of his pedagogical behavior, an important factor in the formation of the individual. Focusing the attention of the modern teacher in the process of studying the creative heritage of the scientist precisely on the issues of adherence to the rules of professional and moral behavior will increase the role and significance of pedagogical ethics as a socio-pedagogical phenomenon, aimed at deepening and developing mechanisms that organize and regulate the moral foundations of life educational institutions and all society as a whole.

Vasyl Sukhomlynskyi made an invaluable contribution to the development of ethical and pedagogical ideas of world pedagogy, developing theoretical and methodological foundations of the organization of educational process on the basis of humanistic ethics. It is their contribution to pedagogical science and practice prompted in the 70-80s of the twentieth century researchers to the subject study of the problems

of pedagogical ethics, contributed to the formation of the direction of innovative pedagogy — “pedagogy of cooperation”, serves as a pedagogical guide and in our day. It is today that the problem of pedagogical culture and ethics is interpreted and researched by many scholars, an essential idea of the realization of the tasks of the New Ukrainian School, the creation and development of which is a key contemporary educational reform in Ukraine.

Key words: *teacher, pedagogical culture, ethical culture, professional ethics, pedagogical values, professional-moral qualities of the teacher.*

Стаття надійшла до редакції 03.04.2018

Прийнято до друку 05.04.2018